

Grammaticalization Process of *engâr* / *engâri*

Fahimeh Tasalli Bakhsh¹ & Ehsan Changizi²

(49-72)

Abstract

In Modern New Persian, two adverbs "*engâr*" and "*engâri*" are used to represent irrealis modality when the speaker introduces a simile or a parable or expresses doubt and uncertainty about what he/she says. Some grammarians consider "*engâri*" as two other adverbs "*guyi*" and "*pendâri*". They believe that these adverbs are originated in second-person singular verbs which have acquired adverbial function. In this article, we will discuss the process of grammaticalization of the two adverbs "*engâr*" and "*engâri*" using evidence from ancient texts written in Persian (either verse or prose post-Islamic texts) and Middle Persian, focusing on semantic changes the verb "*hangâr- / hangârd*" has gone through: In Middle Persian, "*hangâr- / hangârd*" is a lexical verb meaning "to consider". After going through certain semantic changes, the verb obtains the meanings "to count" and "to assume". Later on, the second-person singular imperative form of the verb shifts to the beginning of the clause which leads the noun phrase object to be replaced by a subordinate clause. Such changes speed up the progress of grammaticalization and make it easier for "*engâr*" to be reanalyzed as an adverb. After being decategorized, "*engâr*" is used as a modal adverb to indicate hypothetical actions and irrealis modality. On the other hand, there is a grammatical rule in Middle Persian according to which, the morpheme "*ē*" can be added to present stem of the verbs to construct the optative mood mainly functioning as a device to imply irrealis modality. This applies to "*engâri*" which is reanalyzed as an adverb indicating simile, allegory, doubt and uncertainty since in New Persian, modality is more expressed by linguistic devices such as modal verbs and adverbs than the verb moods. Phonological changes lead speakers to reanalyze "*engâri*" and consider it to be originated from second-person singular verb due to resemblance in orthography and pronunciation.

Keywords: "*engâr*", "*engâri*", grammaticalization, Middle Persian, Early New Persian.

Received: January, 15, 2020 ; Accepted: October, 30, 2020

doi
10.22059/jolr.2020.295879.666571
Print ISSN: 2288-1026-Online ISSN: 3362-2676
<https://jolr.ut.ac.ir>

1. Email of the corresponding author: fahim.tasalli@ut.ac.ir. Ph. D. Graduate in Ancient Culture and Languages, University of Tehran, Tehran, Iran.

2. Assistant Professor of Department of linguistics, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

1. Introduction

In Modern New Persian, two adverbs “*engâr*” and “*engâri*” are used to represent irrealis modality when the speaker introduces a simile or a parable or expresses doubt and uncertainty about what he/she says. As far as the writers know, no grammarian has mentioned these two adverbs but they analyse similar linguistic forms “*guyi*” and “*pendâri*” as adverbs of doubt originating from the second-person singular verb. The main concern of this article is to explain the origin of “*engâr*” and “*engâri*” and their process of grammaticalization from their verb source to adverbial function. To achieve this goal, we gathered evidence from post-Islamic Persian texts, either prose or verse, as well as those written in Middle Persian .

2. Theoretical Framework

Grammaticalization is a process of change in languages through which lexical forms containing independent semantic meanings gradually obtain grammatical functions e.g., to represent modality, aspect, etc. The linguistic form subject to such changes may, for a long period of time, play a double role both as lexical and grammatical element depending on the context. On the other hand, in a specific language, there might be several approaches to indicate a single grammatical sense such as modality. As time goes by, one of these approaches can overcome the others for the sake of its higher frequency of use in different contexts. As a result of later changes, such linguistic form may be decategorized and function merely as a grammatical device.

3. Discussion

Middle Persian verb “*hangâr- / hangârd*” is known to be derived from the lengthened grade of the Old Iranian root “*kar*: to think” accompanied by the prefix “*ham-*”. The verb conveys the meaning “to count” in some contexts and as its frequency of use increases, it obtains the meaning “to assume”. In Middle Persian, “*hangâr- / hangârd*” is considered as a lexical verb capable of being fully conjugated and is often accompanied by a noun phrase object. In addition, Middle Persian texts provides us with evidence of the imperative form of the verb proceeding its object subordinate clause: As the imperative verb “*hangâr*” proceeds the object and shifts to the beginning of the sentence, the word order changes and the noun phrase object is replaced by a subordinate clause. In such contexts, the verb is conjugated as second person singular, while the intention is to invite everyone (general audiences) to consider or assume something. Such changes pave the way for grammaticalization of “*hangâr*”. The function of the imperative verb here is to represent modal concepts of supposition and doubt which makes it easier for it to be reanalyzed as a modal verb in Darî Persian. In Modern New Persian, “*engâr*” is considered as an adverb representing irrealis modality and hypothetical actions as well as evidentiality .

In Modern New Persian “*engâri*” is also used to indicate irrealis modality by expressing doubt and uncertainty or by introducing similes and parables. It is one of the few survivors of Middle Persian optative verbs resulted from the addition of optative morpheme to the present/past stem. Being decategorized, “*engâri*” is reanalyzed as a modal and in Spoken Persian, seems to overcome similar adverbs such as “*guyi*” and “*pendâri*.”

4. Conclusion

In Middle Persian, “*hangâr- / hangârd*” is a lexical verb with full conjugation. The main sense of the verb seems to be “to consider”, but within some contexts, it also conveys “to count” and “to assume”. The object of “*hangâr- / hangârd*” is often a

noun phrase which can be replaced by a subordinate clause resulted from word order change due to shift of the verb to the beginning of the sentence. In Darī Persian, “*engâr*” is used to indicate hypothetical actions and irrealis modality. The fact that it is also used in contexts lacking second-person pronouns or verbs confirms that “*engâr*” is reanalyzed as modal adverb with free position in the sentence. The beginning of such decategorization process dates back to Darī Persian. The modal adverb “*engâr*” has survived until today functioning in both written and spoken Persian language.

“*engâri*” is associated with optative mood of the verb in Middle Persian. Middle Persian optative verbs, constructed by adding “*ē*” to conjugated verb or to present/past stem, are mostly used to indicate hypothetical actions and irrealis modality. Traces of such constructions can be found in post-Islamic Persian texts serving the same function. Both the lexical meaning and the construction of the word “*engâri*” seem to make it an ideal candidate to be grammaticalized and decategorized into modal adverb. In spoken New Persian, “*ē*” at the end of the word has changed into “*i*” and the adverb “*engâri*” is used to represent irrealis modality in similes and parables or to express doubt and uncertainty of the speaker.

روند دستوری‌شدگی انگار / انگاری

فهمیه تسلی‌بخش^۱

دانش‌آموخته دکتری رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

احسان چنگیزی

استادیار گروه زبان‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۹۸/۱۰/۲۵؛ تاریخ پذیرش مقاله ۹۹/۸/۹

علمی - پژوهشی

چکیده

در زبان فارسی امروز، «انگار» و «انگاری» دو قید وجهی‌اند که بر شک و تردید و تشبیه و تمثیل دلالت دارند. منابع دستوری در خصوص ساخت و کارکرد این دو قید غالباً سکوت کرده‌اند، اما به نظر می‌رسد که ساخت «انگاری» را مشابه «گوئی» و «پنداری» و از منشأ فعل دوم شخص مفرد در نظر گرفته‌اند. در این پژوهش، صورت و کارکرد قیدهایی «انگار» و «انگاری» در دوره‌های مختلف زبان فارسی بررسی شده و با استفاده از شواهد موجود در آثار فارسی دوران میانه و نیز متون فارسی قدیم (نثر و نظم فارسی پس از اسلام)، روند دستوری‌شدگی و تبدیل این دو صورت زبانی به قید، با توجه به تحولات معنایی، مورد بررسی قرار گرفته است. بر این اساس، فعل *hangār-/ hangārd* در فارسی میانه از درجه قوی ریشه *kar* در زبان‌های ایرانی دوره باستان، به معنی «فکر کردن»، با پیشوند *ham-* ساخته شده و با معنی اصلی «در نظر داشتن»، به کار رفته است. با تحولات معنایی، این فعل معنی «برشمردن» و سپس، «فرض کردن» حاصل کرده است و صورت امر آن، «انگار»، با قرار گرفتن در جایگاه نخستین جمله و پذیرفتن بند پیرو در نقش مفعول، مقوله‌زایی شده و ضمن بازتحلیل در ذهن اهل زبان، به قید «انگار» بدل شده است. از سوی دیگر، در فارسی میانه، با افزودن تکواژ *ē* (یای مجهول) به ماده مضارع، وجه تمنایی فعل ساخته می‌شده که کارکرد اصلی آن، بیان فرض بوده است. «انگاری» بازمانده همین ساخت است که به فارسی نرسیده و به تدریج، با از میان رفتن شیوه بازنمایی وجه در ساختمان فعل، به قیدی وجهی برای دلالت بر تشبیه و تمثیل و گاه شک و تردید بدل شده است. شباهت آوایی صورت دستوری‌شده «انگاری» به فعل دوم شخص مفرد از مصدر «انگاشتن»، موجب بازتحلیل شده و به اشتباه، این قید را از منشأ فعل دوم شخص مفرد در نظر گرفته‌اند.

واژه‌های کلیدی: انگار، انگاری، دستوری‌شدگی، فارسی میانه، فارسی قدیم.

۱. مقدمه

در زبان فارسی امروز، دو قید «انگار» و «انگاری» برای دلالت بر شک و تردید و تشبیه و تمثیل به کار می‌روند:

(۱) انگار کسی خونه نیست (هدایت، به نقل از انوری و دیگران، ۱/۱۳۸۲: ۶۳۳).

(۲) سرم درد میکنه، انگار سرما خوردم (انوری و دیگران، ۱/۱۳۸۲: ۶۳۳).

(۳) هر چه به زبان خوش خواستم حالیش بکنم، انگاری که با دیوار حرف میزنم (هدایت، به نقل از نجفی، ۱/۱۳۷۸: ۱۵۴).

۴) انگاری بارون بند اومده (انوری و دیگران، ۱/۱۳۸۲: ۶۳۴).

در آثار دستورنویسان به این دو قید اشاره‌ای نشده است (یاسمی و دیگران، ۱۳۷۱: ۲۰۶-۲۰۸؛ خیام‌پور، ۱۳۸۹: ۸۸-۱۰۰؛ شفایی، ۱۳۶۳: ۱۸۱، ۱۸۲؛ شریعت، ۱۳۸۴: ۳۰۴؛ انوری و احمدی گیوی، ۱۳۷۵: ۲۳۶؛ فرشیدورد، ۱۳۸۸: ۲۹۰-۲۹۱؛ ماهوتیان، ۱۳۸۷: ۶۴-۶۶، ۲۶۴-۲۶۵؛ لازار، ۱۳۸۴: ۱۱۳-۱۱۹؛ ناتل‌خانلری، ۱۳۷۷: ۲۵۰-۲۵۸؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۲۶۶). گیوی «انگار» را ساخت امری با کارکرد قید دانسته و این دو مثال را به نقل از آل‌احمد آورده است (گیوی، ۱۳۸۰: ۱۴۸۴):

۵) انگار الان موقع زنگ است.

۶) انگار مشغول خواندن ... ایم.

برخی از دستورنویسان از «گوئی» و «پنداری» که ساخت و کارکرد آنها همانند «انگاری» است، یاد کرده‌اند. یاسمی و همکاران (۱۳۷۱: ۲۰۸) «گوئی و پنداری» را «قیود شک و ظن» دانسته‌اند. انوری و احمدی‌گیوی (۱۳۷۵: ۲۲۳) و فرشیدورد (۱۳۸۸: ۲۹۱، ۲۹۵) «گوئی» و «پنداری» را قیدی دانسته‌اند که در اصل فعل بوده است، اما در باب شخص، شمار و وجه آن سخنی نگفته‌اند. شفائی (۱۳۶۳: ۱۸۱، ۱۸۲) «پنداری» و «گوئی» را فعل دوم شخص مفرد دانسته که در «جملات با شخص عمومی» به کار می‌رود و محتوای آنها «شمول عامه» است و به تمام افراد بشر یا حداقل به گروه بزرگی از انسان‌ها ارتباط دارد. به این ترتیب، به نظر می‌رسد شفائی درباره «انگاری» نیز بر همین عقیده باشد؛ یعنی طبق نظر او، می‌توان «انگاری» را فعل مضارع دوم شخص مفرد دانست. در متون نظم و نثر پس از اسلام، «انگاشتن» و ماده مضارع آن «انگار» به معنی «فرض کردن، پنداشتن» رایج است (انوری و دیگران، ۱/۱۳۸۲: ۶۳۴)، اما در فارسی امروز (معیار)، به‌ویژه فارسی گفتاری، به کار نمی‌رود. «انگار» و «انگاری» صورتی از «انگاشتن» است، اما مسأله این است که کدام صورت از این فعل به قید بدل شده و روند تحولات معنایی و نیز دستوری‌شدگی آن چگونه بوده است؟ قیود «انگار» و «انگاری» از چه مقوله واژگانی پدید آمده‌اند و چه تحولی در کاربرد و صورت آنها حاصل شده است؟ اگر نظر دستورنویسان درست باشد، چگونه فعل امر (انگار) و مضارع دوم شخص مفرد (انگاری) به قیدی برای بیان شک و تردید بدل شده است؟ در این پژوهش، برای بررسی صورت و کارکرد «انگار» و «انگاری» با استفاده از متون فارسی قدیم (نثر و نظم پس از اسلام) و نیز آثار زبان فارسی میانه و با توجه به تحولات معنایی، روند دستوری‌شدگی و تبدیل این دو صورت زبانی به قید بررسی شده است. برای این منظور، نخست از فرایند دستوری‌شدگی و سازوکارهای دخیل در آن بحث شده و سپس، داده‌ها و شواهد به‌دست‌آمده مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. بدین ترتیب،

نخست دستوری‌شدگی صورت زبانی «انگار» با توجه به شواهد مربوط به متون سه دوره فارسی میانه، فارسی دری و فارسی امروز بررسی شده و پس از آن، درباره صورت زبانی «انگاری»، با توجه به ساخت وجه تمنایی در فارسی میانه، بحث شده و پیشرفت آن در مسیر دستوری‌شدگی، با توجه به شواهد مستخرج از متون فارسی قدیم، مورد بررسی قرار گرفته است.

۲- دستوری‌شدگی

دستوری‌شدگی مطالعه تغییرات زبان برای پاسخ به پرسش‌هایی است از این دست که چطور صورت‌ها و ساختارهای واژگانی، در بافت‌های زبانی مشخص، کارکرد دستوری می‌یابند و یا اینکه چطور صورت‌های دستوری کارکردهای دستوری جدیدتری پیدا می‌کنند و دستوری‌تر می‌شوند. رویکرد عمده در بررسی این فرایند، رویکرد درزمانی و تاریخی است و هدف از آن، ردیابی منشأ صورت‌های دستوری و مراحل مختلف تغییراتی است که پشت سر می‌گذارند. در مطالعه دستوری‌شدگی، مسأله اصلی تمایز میان صورت واژگانی و صورت نقشی^۱ است. صورت‌های واژگانی برای توصیف پدیده‌ها، کنش‌ها و ویژگی‌ها به کار می‌روند و دارای محتوای مفهومی هستند، اما صورت‌های نقشی محتوای واژگانی ندارند و کارکردهای مختلف دستوری مانند حروف ربط، حروف اضافه، حروف تعریف، ضمیر و صفت‌های اشاره، وجه و نمود از طریق آنها نشان داده می‌شود. وقتی صورتی واژگانی ویژگی‌های دستوری حاصل کند، به صورت نقشی تبدیل شده و دستوری^۲ می‌شود. معمولاً این اتفاق نه برای صورت واژگانی منفرد، بلکه برای کل ساختاری که آن واژه را در خود جای داده، رخ می‌دهد (هاپر^۳ و تراگات^۴، ۲۰۰۳: ۴). تبدیل صورت واژگانی به صورت دستوری ناگهانی نیست، بلکه مجموعه‌ای از تغییرات کوچک که نوع آن‌ها در همه زبان‌ها یکسان است، برای صورت واژگانی رخ می‌دهد. معمولاً در ضمن دستوری‌شدگی، صورت‌های زبانی دستخوش فرایندهایی نظیر از دست دادن مؤلفه‌های معنایی^۵ و کاهش آوایی^۶ می‌شوند و کارکردهای دستوری بیشتری بر عهده می‌گیرند تا حدی که ممکن است به واژه‌بست^۷ و وند تبدیل شوند و یا حتی به کلی حذف و ناپدید گردند. وقتی صورت واژگانی در معرض دستوری‌شدگی قرار می‌گیرد، ممکن است تا مدت‌ها، کارکرد واژگانی خود را حفظ کند و همزمان، دو نقش دستوری و واژگانی را در بافت‌های مختلف بر عهده داشته باشد؛ مثلاً فعل در برخی

-
1. functional
  2. grammaticalized
  3. Hopper
  4. Traugott
  5. bleaching/desemanticization
  6. phonological reduction/ attrition
  7. clitic

بافت‌ها به شکل واژگانی و در بافت‌های دیگر به صورت کمکی و معین برای دلالت بر وجه یا نمود به کار رود (مانند فعل «داشتن» در زبان فارسی). به این ترتیب، صورت زبانی در مرحله واگرایی^۱ در دو شاخه جدا از هم (دستوری و واژگانی) به حیات خود ادامه می‌دهد. از میان راهکارهای مختلفی که زبان برای بیان یک مفهوم دستوری خاص، مثلاً مفاهیم وجهی، برمی‌گزیند، ممکن است به تدریج یک شیوه از دیگر شیوه‌ها بسامد وقوع بیشتری بیابد و دیگر روش‌ها را پس بزند. برای مثال، زبان ممکن است تنها استفاده از افعال یا قیده‌های وجهی را برای بیان مفاهیم وجهی انتخاب کند و کاربرد وجه فعلی^۲ به تدریج کنار گذاشته شود. اینجاست که با خاص‌شدگی^۳ صورت‌های زبانی مواجهیم. صورت دستوری شده، کاملاً از ویژگی‌های قبلی خود به‌عنوان صورت واژگانی فاصله نمی‌گیرد و برخی مؤلفه‌های معنایی آن را در خود نگه می‌دارد. ثبات^۴ این ویژگی‌ها در صورت دستوری شده گاه حتی در آخرین مراحل دستوری‌شدگی نیز به چشم می‌خورد.

ادامه راه دستوری‌شدگی از مسیر مقوله‌زدایی^۵ می‌گذرد. صورت‌های زبانی می‌توانند به تدریج از مقوله‌های اصلی (اسم و فعل) که از نظر واژگانی مجموعه‌ای باز را تشکیل می‌دهند، به مقوله‌های واسط (صفت و قید) و در نهایت، به مقوله‌های فرعی (حرف اضافه، حرف ربط، فعل کمکی، ضمیر و...) بدل شوند. این مقوله‌ها از نظر تعداد مجموعه‌ای نسبتاً بسته محسوب می‌شوند (هاپر، ۱۹۹۱؛ هاینه^۶، ۲۰۰۳؛ هاپر و تراگات، ۲۰۰۳). در دستوری‌شدگی، دو عامل بازتخلیل^۷ و قیاس^۸ نقش اساسی دارند. بازتخلیل حاصل استنتاج و حدس اهل زبان است؛ به این معنا که یک صورت زبانی در ذهن شنونده مطابق با قاعده‌ای جلوه می‌کند که در اصل به ساخت آن ارتباطی ندارد؛ برای مثال، همه ریشه‌شناسی‌های عامیانه حاصل نوعی بازتخلیل‌اند: فارسی‌زبانان از طریق قیاس با واژه «دوقلو»، واژه‌ها و ترکیبات «سه‌قلو»، «چهارقلو»، «قل اول» و... را ساخته‌اند، چراکه از طریق بازتخلیل، «دوقلو» را مرکب از عدد «دو» و «قلو/قل» در نظر می‌گیرند، در حالی که این واژه از «دوق [دوغ، دغ]» از مصدر «دقماق [دغماق]» به

1. divergence
2. mood
3. specialization
4. persistence
5. decategorization
6. Heine
7. reanalysis
8. analogy

معنی زادن و «لو» علامت نسبت در ترکی ساخته شده است (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل مدخل «دوقلو»). در سطح بالاتر از واژگان هم بازتحلیل موجب می‌شود ساختارهای جدید جایگزین ساختارهای قدیمی شوند. این ساختارهای جدید از طریق قیاس تعمیم می‌یابند و با افزایش بسامد کاربردشان، به قاعده بدل می‌شوند (همان، ۲۰۰۳: ۶۴-۶۵؛ برای شواهد فارسی نک. نگرگوی کهن، ۱۳۹۵). دستوری‌شدگی فرایندی نیست که صرفاً تکواژی راه در خلأ و جدا از بافت، تحت تأثیر قرار دهد، بلکه صورت‌های زبانی در این روند، در قالب مجموعه و با در نظر گرفتن روابط هم‌نشینی و جانشینی‌شان، دچار تغییر می‌شوند. برخی صورت‌های زبانی نسبتاً آزاد عمل می‌کنند؛ یعنی پیوندهای هم‌نشینی و جانشینی آنها در بافت زبانی کم و شکننده است. در مقابل، برخی صورت‌های زبانی بیشتر تحت تأثیر قواعد دستوری و در قید و بند روابط هم‌نشینی و جانشینی‌اند. از این نظر، دستوری‌شدگی صورت زبانی به معنای از دست رفتن آزادی آن است (لمان^۱، ۱۹۹۲: ۶). ارتباط دستوری‌شدگی با ترتیب واژه‌ها از همین‌جا نشأت می‌گیرد (هاپر و تراگات، ۲۰۰۳: ۵۹-۶۱). وقتی فعل در زبان‌های فعل‌پایان (OV) دستوری می‌شود، محتوای مفهومی کمتری پیدا می‌کند و از ماهیت قبلی خود، به‌عنوان فعل واژگانی، فاصله می‌گیرد و می‌تواند در جایگاهی غیر از پایان جمله ظاهر شود. معمولاً در چنین شرایطی، جمله به فعلی با محتوای مفهومی قوی‌تر احتیاج دارد که در قالب مصدر یا بند پیرو پس از عنصر دستوری‌شده به کار رود. بدین ترتیب، آرایش سازه‌های جمله به فعل‌آغاز (VO) تغییر می‌کند و روند بازتحلیل سرعت می‌یابد. برای مثال، «باید» تا هنگامی که به‌عنوان فعل واژگانی به کار می‌رود، غالباً در جایگاه پایانی جمله ظاهر می‌شود، اما با پیشرفت در مسیر دستوری‌شدگی، محتوای مفهومی خود را به‌تدریج از دست می‌دهد و مصدر یا بند پیرو وابسته به «باید» که دارای فعل واژگانی با محتوای مفهومی قوی‌تری است، برای جبران جای خالی فعل، پس از آن به کار می‌رود. بدین ترتیب، «باید + مصدر/ فعل» به‌عنوان الگویی برای بیان مفهوم وجهی الزام بازتحلیل می‌شود.

۳- تحلیل داده‌ها

در این قسمت، ساخت و کارکرد انگار و انگاری در بخش‌های جداگانه و با توجه به تحولات تاریخی زبان و ذکر نمونه‌هایی از آثار فارسی میانه و فارسی قدیم بررسی می‌شوند و روند تحولات معنایی و دستوری‌شدگی آنها تحلیل می‌گردد.

۳-۱ انگار

۳-۱-۱ فارسی میانه

1. Lehmann

در فارسی میانه فعل *hangār- / hangārd* به معنی «انگاشتن و در نظر گرفتن» است (مکنزی^۱، ۱۹۷۱: ۴۲) و به لحاظ ریشه‌شناختی، آن را از درجه قوی ریشه *kar* در زبان‌های ایرانی دوره باستان، به معنی «فکر کردن» با پیشوند *ham-* در نظر گرفته‌اند (ابوالقاسمی، ۱۳۸۵: ۳۳؛ بارتلمه^۲، ۱۹۶۱: ۴۴۸):

7) *mardōmān harw kē-š xwāstag ud tuwāngarīh*
 مردمان هر که - او - مال و توانگری
wēš, ... kunišn ud kardārīh abērtar hangārēnd.

در نظر دارند بیشتر کردار و رفتار بیشتر هرکس که مال و توانگری‌اش بیشتر است، ... مردمان کردار و رفتار او را بیشتر در نظر دارند (مینوی خرد، پرسش ۵۷، بند ۶؛ انکلساریا^۳، ۱۹۱۳: ۱۵۷-۱۵۸).

8) *čē rāy pad nibištāg nē bowandag hangārd...?*
 دانست کامل نه مکتوب به چرا

چرا [ایزد اوستا را] به صورت مکتوب کامل ندانست؟ (دینکرد ۵، فصل ۲۳، بند ۱۳؛ مدن^۴، ۱/۱۹۱۱: ۴۵۵).

در برخی بافت‌ها، فرمول خاص *pad...hangārdan* به معنی «به‌عنوان ... در نظر گرفتن» به کار رفته است:

9) *nasā šustan ud nasā sōxtan ... pad*
 به سوختن مرده و شستن مرده
kār ud kirbag ī wuzurg hangārēnd
 در نظر می‌گیرند بزرگ — ثواب و کار

و مرده شستن و مرده سوزاندن... را به عنوان کار و ثواب بزرگ در نظر می‌گیرند... (زند بهمن یسن، فصل ۴، بند ۲۴-۲۵؛ راشدمحصل، ۱۳۷۰: ۵۷ و ۶؛ چرتی^۵، ۱۹۹۵: ۹۳، ۱۳۷، ۱۵۴).

فعل *hangārdan* در برخی بافت‌ها، با تخصیص معنایی، به مفهوم «برشمردن و حساب کردن» به کار رفته است؛ هم‌نشینی با واژه‌های حوزه معنایی حساب و شمارش، قرینه‌ای برای تشخیص این کارکرد است:

10) *ēg yazd dard ud anāgīh* ...
 ناپاکی و درد ایزد پس
az wināh ī kard be hangārēnd.
 محسوب می‌کنند جدا کرد که گناه از

1. MacKenzie
 2. Bartholomae
 3. Anklestaria
 4. Madan
 5. Cereti

پس ایزدان درد و ناپاکی را ... از گناهی که مرتکب شده است، جدا حساب می‌کنند (از گناهی که مرتکب شده کسر می‌کنند) (دینکرد ۶، بند ۳۰۶؛ شاکد^۱، ۱۹۷۹: ۱۲۰-۱۲۱؛ مدن، ۲/۱۹۱۱: ۵۴۱).

11) *har ēwēnag wināh... ošmurd ān ī nē ošmurd...*
 شمردم نه که آن شمردم گناه گونه هر
ān ī-m hangārd, ān ī-m nē hangārd.

محاسبه کردم نه من - که آن محاسبه کردم من - که آن
 هرآن گناهی که ... برشمردم و آنها که برنشمردم ... آنچه محاسبه کردم و آنچه محاسبه نکردم (زند
 خرده‌اوستا، توبه‌نامه پشیمانی II، کرده دهم؛ دابار^۲، ۱۹۲۷: ۶۰).

12) *wināh ī-š kard estēd ēk ēk be*
 پیشوند فعل یکی یکی مرتکب شده است او - که گناه
hangar[ē]d ud pad petūt bawēd.

باشد توبه به و شمارد
 گناهی که مرتکب شده را یک یک برشمارد و توبه کند... (روایت پهلوی، بند ۱۵-d-۴؛ ویلیامز^۳، ۱۹۹۰: ۸۵).

نمونه‌های زیر کاربردهای اسمی و صفتی مشتق از همین ماده‌اند و نشان می‌دهند که معنای *hangārdan* در برخی بافت‌ها مرتبط با حساب و شمار است:

13) *wad-āmār ud wad-hangār nē bawišn.*
 باید بود نه بدحساب و بدآمار

... بدآمار و بدحساب نباید بود... (دینکرد ۶، بند C-25؛ شاکد، ۱۹۷۹: ۱۵۴-۱۵۵؛ مدن، ۲/۱۹۱۱: ۵۵۸).

14) *baxšišn ī kardagihā ošmārān-starān pad hangārišn dārēnd.*
 دارند حساب به ستاره‌شمار / منجم کارها — تقدیر

تقدیر کارها را منجمان در حساب دارند (دینکرد ۴؛ مدن، ۱/۱۹۱۱: ۴۲۰).
 چنانکه از شواهد فوق پیداست، در فارسی میانه، *hangārdan* فعلی واژگانی است که می‌تواند در صیغگان^۴ مختلف صرف می‌شود و مفعول آن غالباً اسم یا گروه اسمی است. تکرار کاربرد فعل *hangārdan* با مفهوم در نظر گرفتن و حساب کردن، گاه می‌تواند معنی «مفروض دانستن و فرض کردن» حاصل کند؛ در واقع، در بافت‌های خاصی، «*x* را در شمار *y* به حساب آوردن» مفهومی است معادل با «*x* را *y* فرض کردن». تفاوت این دو ساخت در کاربرد آنها برای بیان مفاهیم وجهی واقعی یا فرض و غیرواقعی بودن است. ساخت اول نشان می‌دهد که *x* در نظر گوینده واقعاً معادل یا نزدیک به *y* است، اما ساخت دوم نشان می‌دهد که گرچه *x* با *y* تفاوت دارد، گوینده آنها را معادل هم و یکسان فرض می‌کند. در مثال زیر، فرد مورد بحث واقعاً کارهای نیک و بد را انجام

1. Shaked
2. Dhabhar
3. Williams
4. paradigm

نداده، اما به دلیل نیت نیک یا بدش، چنین فرض می‌شود که او مرتکب این اعمال شده است:

15) *hān nekāh ud anāgīh ī-š*
 آن نیکی و بدی که او -
nē kard, ... kard hangārēnd.
 فرض می‌کنند انجام‌شده کرد نه

آن نیکی و بدی را که [فرد] انجام نداده است ... انجام‌شده فرض می‌کنند (دینکرد ۶، بند ۱۴۰؛ شاکد، ۱۹۷۹: ۵۶-۵۷؛ مدن، ۲/۱۹۱۱: ۵۰۳).

به‌علاوه، نمونه‌هایی هم در فارسی میانه به چشم می‌خورد که در آنها، *hangārdan* در وجه امری مقدم بر مفعول می‌شود و مفعول آن بند پیروست. در مثال‌های زیر، *hangārdan* در وجه امری به کار رفته است و مخاطب را دعوت به «مد نظر قرار دادن و فرض کردن» می‌کند:

16) *tan! hangār kū-m widerēd kār ī gētīg,*
 تن! انگار گیتی - کار گذرد من - که انگار تن
ān ī grāmīg... kālbod barēnd pad gyāg ī frāmōšān.
 فراموشان - جای به برند کالبد گرامی - آن

ای تن! انگار (=فرض کن) که کار گیتی بر من بگذرد (= به پایان رسد)، [آنگاه] کالبد گرامی و لطیف را به جایگاه فراموشان برند (اندروز دانا‌یان به مزدیسنان، بند ۱۶؛ جاماسپ‌آسانا، ۱۹۱۳: ۵۳).

در اغلب موارد، اگرچه فعل امر دوم شخص در جمله به کار رفته، ولی مخاطب عام مد نظر است. در واقع، فعل *hangār* بر غیرواقعی بودن و فرضی بودن گزاره دلالت دارد:

17) *ēdōn hangār kū-m guft ēstēd ud kard ...*
 کرده‌ام و گفته‌ام من - که انگار چنین

چنین انگار (= این‌طور فرض کن) که این نیکی و ستایش را گفته‌ام و کرده‌ام... (دینکرد ۶، بند E31f؛ شاکد، ۱۹۷۹: ۲۰۰-۲۰۱؛ مدن، ۲/۱۹۱۱: ۵۸۱).

18) *hangār kū dūdag tuwānīg, bē ka*
 انگار هنگامی که ولی توانگر دودمان که انگار
tō appār bawēd tō čē sūd?
 تو سود چه تو شود دور تو

انگار (= فرض کن) که دودمان (تو) توانگر است، ولی هنگامی که از تو دور شود، برای تو چه سود دارد؟ (اندروز بهزاد فرخ پیروز، بند ۲۰؛ تفضلی، ۱۳۷۱؛ به نقل از تفضلی، ۱۳۹۸: ۳۴۳؛ جاماسپ‌آسانا، ۱۹۱۳: ۷۶-۷۵).

در نمونه‌های فوق، تقدم فعل *hangār* و حرکت آن به جایگاه آغازین جمله سبب شده تا بند پیروی در نقش مفعول آن ظاهر شود. این تغییر و جابجایی سازه‌ها مقدمات دستوری‌شدگی آن را فراهم آورده است. حرکت *hangār* به آغاز جمله، با از دست دادن مؤلفه‌های معنایی نیز همراه است. در نمونه زیر، صورت امر از فعل *hangārdan* در

حدیث نفس به کار رفته است و در چنین شرایطی که گوینده با خود می‌اندیشد و با خود سخن می‌گوید، قائل شدن به معنای واژگانی «فکر کن / بیندیش» دشوار می‌نماید؛ در واقع، *hangār* در این بافت‌ها برای بیان تردید، فرض یا احتمال به کار می‌رود. به نظر می‌رسد که فاصله گرفتن از مقوله فعل و نزدیک شدن به مقوله قید برای بیان فرض، فرایندی است که از فارسی میانه آغاز شده است. در این جمله، بندی که با *kū* آغاز شده، مفعول *hangār* است:

19) *ardawān škiŋt sahist ud guft kū: hangār kū aswār*
 اردوان تعجب کرد و گفت که انگار که سوار
ī dōgānag dānēm bē ān warrag čē sazēd būdan.
 بودن شاید چه بره آن اما شناسیم دو

اردوان تعجب کرد و [با خود] گفت که: انگار که (= فرض کنیم) دو سوار را بشناسیم، اما آن بره چه می‌تواند باشد؟ (کارنامه / اردشیر بابکان، بخش ۳، بند ۱۴، فره‌وشی، ۱۳۵۴: ۳۸-۳۹).

نقطه آغاز حرکت «انگار» در مسیر دستوری‌شدگی، تغییر دلالت معنایی است. این فعل با معنی اصلی «تلقی کردن، در نظر گرفتن»، به معنی «حساب کردن و در شمار آوردن» به کار رفته است و سپس معنی «فرض کردن» را حاصل نموده است. در پی این تحول معنایی، کاربرد وجه امری *hangārdan* با مقدم شدن بر سایر ارکان جمله و پذیرفتن عبارت پیرو به‌عنوان مفعول، دستوری‌شدگی این صورت زبانی را تسهیل کرده است. در ادامه، خواهیم دید که چگونه «انگار» با مقوله‌زدایی بدل به قیدی برای بیان مفهوم تردید و نیز تشبیه و تمثیل در متون نظم و نثر فارسی شده است.

۳-۱-۲- متون نظم و نثر فارسی پس از اسلام (فارسی دری)

در فارسی دری، «انگاشت» ماده ماضی قیاسی برای «انگارد» است که بر اساس الگوی «کاشت- کار-» ساخته شده است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۵: ۳۳). «انگاشت- انگار-» در فارسی دری همچنان به‌عنوان فعل واژگانی به معنی «در نظر گرفتن» و «تلقی کردن» با صیغگان کامل به کار رفته است:

- ۲۰) ز ترکان ترا بخرد انگاشتم / جز آن‌گونه هستی که پنداشتم (فردوسی، ۱۳۷۳: ۳۲)
- ۲۱) رقیبانی که مشکو داشتندی / شکرلب را کنیز انگاشتنندی (نظامی، ۱۳۸۴: ۸۹)
- ۲۲) کریم... همه خلق را از حساب خود انگارد (روض الجنان؛ ابوالفتوح رازی، ۱۳۷۰: ۳/۱۴۹).
- ۲۳) چو در هر دانه‌ای دانا یکی صانع همی بیند / خدای خویش آنها را نه پندارد نه انگارد (ناصرخسرو، ۱۳۶۳: ۲۴۱).
- ۲۴) تو مر این گلخن بی‌رونق تاری را / جز که از جهل نینگاشته‌ای گلشن (ناصرخسرو، ۱۳۵۷: ۱/۳۶)
- ۲۵) اگر مردم چنان انگارد که اندر این جهان به یک دفعه حاصل شد... (ابن‌سینا، ۱۳۸۳: ۱۲۲).
- ساخت «به ... انگاشتن» در نمونه‌های زیر، بازمانده ساخت فارسی میانه *pad... hangār-* *hangārd* است و بر «حساب کردن» و «تلقی کردن» دلالت دارد:

۲۶) این ابوالسیر که مرا اسیر کرد بیست دینار از من سته است، آن باری به فدا بینگار (بلعمی، ۳/۱۳۷۳: ۱۴۲).

۲۷) ما را این به جزیت و خراج انگارید (بلعمی، ۳/۱۳۷۳: ۵۳۱).

۲۸) خدای عزوجل آن را از آدم بزرگ گرفت و به گناه انگاشت (بلعمی، ۱۳۷۸: ۶۰).
بیشترین کاربرد فعل «انگاشتن» در فارسی دری، برای بیان مفهوم «فرض کردن» و غیرواقعی در نظر گرفتن شرایط است:

۲۹) آن شربت زهر آلوده نوشاگین انگاشتم ... آن حسرت همه دولت انگاریدم... (میبدی، ۵/۱۳۷۱: ۱۱۷).

۳۰) به امید آن نعمت، این محنت دولت انگارد (میبدی، ۹/۱۳۷۱: ۳۷۶).

۳۱) ملک الموت را -علیه‌السلام- پس پشت انگارم (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۳۰۳).

همچون فارسی میانه، این فعل در فارسی دری هم در معنی «فرض کردن» اغلب با عبارت پیرو به کار رفته است:

۳۲) چنان انگارید که من بمردم (بلعمی، ۱/۱۳۷۸: ۴۴۵).

۳۳) ای مردمان عجم! چنان انگارید که آن پیلان خود نبودند (بلعمی، ۳/۱۳۷۳: ۴۵۰).

۳۴) همان انگارید که این کار آشکارا کردم (بلعمی، ۴/۱۳۷۳: ۱۰۲۲).

۳۵) سیئات بحسنات بیوشند و چنان انگارند که خود سیئات نکردند (میبدی، ۳/۱۳۷۱: ۱۷۸).

۳۶) چنان داند در حال عبادت و چنان انگارد که در خدای خود می‌نگرد (کشف‌الاسرار؛ میبدی، ۱۳۷۱، ج ۱: ۳۲۳).

در این بافت‌ها، فعل «انگاشتن» معمولاً پس از قیده‌های «چنان»، «همان» یا «خود» ظاهر می‌شود و با عبارت پیرو همراه است. صورت امر این فعل هم از همین قاعده پیروی می‌کند:

۳۷) اگر بر خلاف آن باشد که تو را رأی بود، خود انگار نشنیدی (ابوالفتوح رازی، ۱۳۷۲، ج ۴: ۴۶۹).

۳۸) همان انگار کآمد تندبادی / ز باغت برد برگی بامدادی (نظامی، ۱۳۸۴: ۳۴۱).

۳۹) یا خود انگار که بودت به زمین / قاف تا قاف جهان زیر نگین (جامی، ۱/۱۳۷۸: ۶۱۷).

در کاربردهای امر، قیده‌های «چنان»، «همان» یا «خود» در موارد بسیاری حذف شده و بدین ترتیب، «انگار» با دور شدن بیش از پیش از جایگاه فعلی، در جایگاه آغازین جمله قرار گرفته و روند بازتحلیل آن از فعل به قید در ذهن اهل زبان ساده‌تر شده است. در پاره‌های زیر، وجود ضمائر متصل و منفصل دوم شخص مفرد و افعال دوم شخص مفرد را می‌توان قرینه‌ای در نظر گرفت که نشان می‌دهد «انگار» اگرچه از صورت فعلی خود فاصله گرفته و به قید نزدیک شده، اما رسوبی از کارکرد امری آن در ذهن اهل زبان هنوز باقی است:

۴۰) انگار که تو را با مردان معاداتی هست، زنان و کودکان از گرسنگی می‌میرند (ابوالفتوح رازی، ۱۳۶۷/۱۲: ۱۰۹).

۴۱) اگر مرا بکشی و گر چوب زنی که من خود هیچ نگویم که من خود پیرم، انگار که سالی دیگر زیستم آنگاه مردم (ارجانی، ۱۳۹۶/۱: ۳۶۲).

۴۲) انگار که به ملک نزدیک شدی به چه وسیلت منظور گردی و به کدام دالت به منزلتی رسی؟ (منشی، ۱۳۶۱: ۶۵).

۴۳) چون عاقبت کار جهان نیستی است / انگار که نیستی، چو هستی خوش باش (خیام، ۱۳۷۲: ۱۰۰).

۴۴) آخر به سرم گذر کن ای دوست / انگار که خاک آستانم (سعدی، ۱۳۸۵: ۷۹۶).

در برخی بافت‌ها، قرینه‌ای برای در نظر گرفتن کارکرد «امر به مخاطب مفرد» برای «انگار» وجود ندارد؛ به عبارت دیگر، بازتحلیل قیدی «انگار» زمانی مسجل شده که این صورت زبانی در بافت‌هایی غیر از گفت‌وگو و مخاطب هم به کار رفته است. در این بافت‌ها ضمیر دوم شخص مفرد یا افعال دیگری با صرف دوم شخص مفرد به کار نرفته‌اند و دست‌کم می‌توان گفت که گوینده مخاطب مشخصی را مد نظر نداشته و اگر خطابی صورت گرفته، دعوتی عمومی برای مفروض دانستن گزاره است:

۴۵) دل برای دانستن باید، چون نمی‌دانند همان انگار که دل ندارند (ابوالفتوح رازی، ۱۳۷۵/۷: ۲۵۸).

۴۶) گویند مسلمانان را انگار که میان شما و او، یعنی محمد علیه‌السلام، دوستی نیست یا نبوده است (ابوالفتوح رازی، ۱۳۷۴/۶: ۲۰).

۴۷) وجهی دیگر در آیت آن است که خدای تعالی ... گفت از ایمان ایشان، گفت: چنان انگار که کران و کوران و گنگانند که از ایشان هیچ نباید (ابوالفتوح رازی، ۱۳۷۱/۱: ۱۴۲).

۴۸) چون خواهی نخواهد راند از هستی زر کامی / آن گنج که او دارد، انگار که من دارم (خاقانی، ۱۳۸۲: ۵۰۲).

با در نظر گرفتن روند بازتحلیل «انگار» می‌توان رفتار قیدگونه آن را چنین توجیه کرد که «انگار» در برخی بافت‌ها، جایگاه مشخصی در جمله ندارد و آزادانه در هر جایگاهی به کار می‌رود. رفتار مشابهی که از «همان/چنان + انگار» دیده می‌شود، تأییدی است بر این نظر که صورت زبانی به‌تنهایی دستوری نمی‌شود و در قالب ساخت و در دل بافتی مشخص، در مسیر دستوری‌شدگی پیش می‌رود.

۴۹) گر دو عالم شد همه یکبار نیست / در زمین ریگی همان انگار نیست (عطار نیشابوری، ۱۳۸۷: ۲۳۲).

در نمونه‌های زیر «انگار» در تمثیل و تشبیه، برای بیان غیرواقعی و فرضی بودن گزاره به کار رفته است:

۵۰) مادر انگار امشبت زادست / و ایزدت زان جهان به ما دادست (نظامی، ۱۳۸۰: ۱۳۹)

۵۱) گر ز مقصودم نشانی می‌دهی / مرده را انگار جانی می‌دهی (عطار نیشابوری، ۱۳۸۶: ۲۵۰)

۵۲) عمری که گذشت زود، انگار نبود / وز عمر زبان و سود، انگار نبود

چون آخر عمر اول افسانه است / کو عمر که هرچه بود انگار نبود (عطار نیشابوری، ۱۳۸۶الف: ۱۹۳).

شواهد فوق از کاربردهای «انگار» در بافت‌های مختلف نشان می‌دهند که این صورت زبانی، در فارسی دری، با بازتحلیل از فعل به قید وجه‌نما مقوله‌زدایی شده، اما صورت واژگانی آن، در کنار صورت دستوری شده برای بیان مفاهیم وجهی، در شاخه‌ای واگرا به حیات خود ادامه می‌دهد. نمونه زیر شاهدهی است بر هم‌زمانی حیات این دو صورت: (۵۳ هرچند جهان خوش است، بگذار زیاد / انگار که هرچه بود انگار نبود (عطار نیشابوری، ۱۳۸۶ الف: ۱۸۳).

در این نمونه، «انگار» اول، به قرینه فعل امر مصراع اول، فعل امر دوم شخص مفرد است، اما دومین «انگار» قید وجه‌نما برای بیان فرضی و غیرواقعی بودن گزاره است.

۳-۱-۳- فارسی امروز

تکمیل فرایند دستوری‌شدگی «انگار» در دوران متأخرتری در زبان فارسی رخ می‌دهد. در غزلیات بیدل دهلوی (قرن یازدهم ه. ق.) نمونه‌هایی از کاربرد «انگار» را می‌توان یافت که به کاربردهای امروزی آن بسیار نزدیک است:

(۵۴ در باغ خیالی که گذشتن ثمر اوست / انگار که من نیز رسیدم به رسیدن (بیدل دهلوی، ۱۳۴۱: ۱۰۳۸).

(۵۵ سحر است روستایی و انگار شهریان / جوله چند رشته به گردون تنیده‌اند (بیدل دهلوی، ۱۳۴۱: ۴۱۰).

در فارسی امروز (معیار)، فعل «انگاشت / انگار» از زبان گفتار حذف شده است و تنها در نثر ادبی و رسمی کاربرد دارد. البته در ساخت برخی اسم‌ها و صفت‌ها، از جمله «سهل‌انگاری» و «ول‌انگار» هنوز ردپایی از آن را می‌توان دید. در عوض، در فارسی امروز، «انگار» برای بیان مفاهیم وجهی فرض، تردید و گواه‌نمایی^۱ به کار می‌رود. در پاره زیر، «انگار» مفهوم فرض را بیان می‌کند:

(۵۶) به جوری طلبکاره انگار من ازش خواستم این حرفا رو بزنه!

علاوه بر بیان وجهیت غیرواقعی، «انگار» در فارسی امروز به عنوان قیدی گواه‌نما نیز به کار می‌رود. مشخص کردن منبع خبر و شیوه بازنمایی آن در جمله گواه‌نمایی نام دارد؛ گوینده با استفاده از ابزارهای گواه‌نمایی نشان می‌دهد که آنچه بیان می‌کند را به چشم دیده، به گوش شنیده، از طریق سایر حواس خود به صحت آن پی برده است، حاصل استنباط و نتیجه‌گیری شخصی او بر اساس قرائن بیرونی در جهان واقع است یا اساساً از طریق اخبار و شایعات به آن دست یافته است (باسمن^۲، ۲۰۰۶: ۳۸۹). برخی

محققان مانند پالمر^۱ (۲۰۰۱: ۳۵)، گواه‌نمایی را زیرمجموعه وجهیت معرفتی می‌دانند، زیرا به نوعی نگرش گوینده را برای تأیید سخنان خود نشان می‌دهد و قطعیت و اعتبار سخن یا حدس و گمان او را درباره امری بازنمایی می‌کند. برخی دیگر از محققان گواه‌نمایی را جدا از وجهیت و صرفاً مربوط به زبان‌هایی می‌دانند که ذکر منبع خبر در آنها اجباری است و از نظر گویندگان لازم است (رضایی و نیسانی، ۱۳۹۵). در نمونه‌های زیر کارکرد گواه‌نمایی «انگار» را می‌توان بررسی کرد. در نمونه ۵۷، گوینده با دیدن چراغ‌های خاموش خانه به این نتیجه رسیده که کسی در خانه نیست، در نمونه ۵۸ شواهد و قرائن آب‌وهوایی چنین استنباطی را برای گوینده رقم‌زده و در نمونه ۵۹، خبری که گوینده می‌دهد احتمالاً بر اساس شایعات است. در همه این موارد، گوینده با به کار بردن قید گواه‌نمای «انگار»، عدم اطمینان خود را از قطعیت خبر نشان می‌دهد و بار مسئولیت خود را در قبال صحت آن سبک‌تر می‌کند:

(۵۷) چراغشان خاموش است) انگار کسی خانه نیست.

(۵۸) انگار بناست باران بیارد.

(۵۹) انگار می‌خوان بنزین رو گرون کنن.

«انگار نه انگار» هم در فارسی امروز کاربرد وجهی دارد؛ گوینده با استفاده از این ساخت، فرض نبود حالت یا موقعیتی را برای خود یا دیگری همراه با تعجب، اعتراض و ناراحتی ابراز می‌کند:

(۶۰) انگار نه انگار که در این شهر پسرعمویی هم داری (جمالزاده، به نقل از انوری و دیگران، ۱۳۸۲: ۱: ۶۳۳).

(۶۱) موقع تشهد چنان روی زمین وا می‌روند که انگار نه انگار که دو زانو نشستنی هم هست (خسی در میقات؛ آل احمد، ۱۳۵۷: ۲۶).

۳-۲- انگاری

در فارسی امروز، «انگاری» نیز به عنوان قید، برای بیان تردید و نیز در تشبیه و تمثیل برای دلالت بر غیرواقعی بودن گزاره به کار می‌رود:

(۶۲) «جغله‌بچه اصلاً با هم‌سن و سالش نمی‌جوشید، انگاری از دماغ فیل افتاده پائین» (کیهان، ۱۳ مرداد ۸۸: ۹).

(۶۳) دو نفر مأمورین تذکره که انگاری خود انکر و منکر بودند... حاضر گردیدند (یکی بود و یکی نبود؛ جمالزاده، ۱۳۳۹: ۲۳).

(۶۴) انگاری که او را در یک سیاهچال با یک اژدها انداخته بودند (هدایت، به نقل از انوری و دیگران، ۱۳۸۲: ۱: ۶۳۴).

(۶۵) «انگاری نه فقط آفتاب خوزستان و آهن و لوله‌های چند ثنی که حتی قانون هم یک جاهایی در برابر اراده آدم‌ها کم می‌آورد» (جام‌جم، ۱۶ تیرماه ۹۷: ۹).

۶۶) «علی حاتمی ... ظریف حرف می‌زد و مردم با دیدن فیلم‌هایش انگاری گلستان و بوستان سعدی را می‌خواندند» (اعتماد، ۱۶ تیر ۹۷: ۱۵).

برای تحلیل ساخت و کارکرد «انگاری»، باید به وجه تمنایی فعل در دوره میانه و بازمانده آن در متون ادبی و فارسی امروز اشاره کرد.

۳-۲-۱- وجه تمنایی فعل در فارسی میانه و کارکرد آن

در فارسی میانه، وجه در ساختمان فعل و صیغگان آن بازنمایی شده است. بر این اساس فعل دارای وجه اخباری^۱، التزامی^۲، تمنایی^۳ و امری^۴ بوده است. از این میان، وجه تمنایی فعل با افزودن *e* به ماده مضارع برای دلالت بر دو شمار و سه شخص (برونر^۵، ۱۹۷۷: ۲۰۵) و گاه به صیغگان فعل مضارع ساخته شده است. کارکرد اصلی وجه تمنایی در فارسی میانه، دلالت بر فرضی و غیرواقعی بودن گزاره، از جمله تشبیه و تمثیل است (برونر، ۱۹۷۷: ۲۰۶؛ قریب، ۱۳۷۹: ۲۶۶-۲۶۸؛ شروو^۶، ۲۰۱۰: ۲۳۷-۲۳۸):

67) *a'ōn če'ōn zīr mird kē draxt=ew ...*

درختی که مرد زیرک همچون

tōhm windē ud amāxšē.

بکارد و بیابد بذر

همچون مردی زیرک که بذر درختی ... بیابد و بکارد (بویس^۷، ۱۹۷۵: ۳۲).

68) *mānāg ī ōy čiyōn kē pus ī dōst*

عزیز — فرزند که آن — همانند

2sālag 3sālag pad tōšndārišnīh bar-ē.

برد آرامی به سه‌ساله دوساله

همانند آن که فرزند عزیز دوساله و سه‌ساله را به آرامی ببرد (دینکرد^۷، فصل ۲، بند ۳۴؛ به نقل از شروو، ۲۰۱۰: ۲۳۷).

۳-۲-۲- فارسی قدیم

در متون نظم و نثر فارسی، تکواژ تمنایی‌ساز *e*^۸ بازمانده (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۲۱۱) و با نویسه «ی» نشان داده شده است. این صورت به صیغگان فعل مضارع و ماضی افزوده

1. indicative
2. subjunctive
3. optative
4. imperative
5. Brunner
6. Skjærvø
7. Boyce

۸. نظام آوایی فارسی دری همانند فارسی میانه است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹). واژه *e* را در سنت مطالعات زبان فارسی دری، «یای مجهول» نامیده‌اند (ناتل خانلری، ۱۳۷۷: ۵۲؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۹: ۲۶۴).

شده (بهار، ۱۳۷۳: ۳۴۸-۳۵۱؛ ناتل‌خانلری، ۱۳۷۷: ۳۲۲-۳۲۶؛ قریب، ۱۳۷۹: ۲۷۱-۲۷۲) و کارکرد اصلی آن بیان فرضی و غیرواقعی بودن گزاره، به‌ویژه در تمثیل و تشبیه و گاه بیان شک و تردید بوده است. ناتل‌خانلری (۱۳۷۷: ۳۴۰-۳۴۱) این کاربرد را «وجه تصویری» نامیده است که گاه با «گوئی» و «پنداری» نیز همراه شده است:

(۶۹) گوئی اهل گورستان جمله از گورها برآمده بودندی [بودند] و بر ایشان جامه‌های سپید بودی [بود] (ترجمه رساله قشیریه، به نقل از ناتل‌خانلری، ۱۳۷۷: ۳۴۱).

(۷۰) گوئی کسی ایشان را در سجده افکندی [افکند] (تفسیر قرآن مجید، به نقل از ناتل‌خانلری، ۱۳۷۷: ۳۴۱).

«انگاری» یکی از این افعال با چنین ساختی است که در متون این دوره رواج داشته است. فعل «انگار» به معنی «فرض کردن» همراه با تکواژ *e* وجه فعلی ساخته که بر فرض و غیرواقعی بودن گزاره دلالت داشته است. این صورت هم از نظر معنی واژگانی هم از نظر کارکرد وجهی، مناسب بیان مفهوم فرض بوده است. پس از آنکه بازنمایی وجه در ساختمان فعل از میان رفته است، «انگاری» همراه با «همان» و «چنان» در آغاز جمله قرار گرفته و بندی پیرو در نقش مفعول پذیرفته است که فعل آن نشانه وجه‌نمای *e* نداشته است. در این جملات، «انگاری» معنای «همانند آن است» افاده می‌کند:

(۷۱) اگرچه ظاهر کلام ظاهر خبر است، معنی او فرض و تقدیر است. ... همان انگاری که کسی بیاید و چنین فعلی کند، آنکه که از او پرسند... گوید: من نکردم... (روض الجنان؛ ابوالفتوح رازی، ج ۱۳، ۱۳۶۸: ۲۴۱).

(۷۲) و اما خدای تعالی اینکه فرماید در قیامت بر طریق تمثیل فرماید، یعنی چنان انگاری که این کبش ابلح مرگ است، چون او را کشتند، طمع نیست در آن که باز زنده شود (رابوالفتوح رازی، ۱۳۶۸: ۸۸).

با حذف «همان» و «چنان»، «انگاری» در آغاز جمله به تدریج مقوله فعل را از دست داده و در ذهن اهل زبان به صورت قیدی برای بند پس از خود، بازتحلیل شده و بازنمایی مفهوم وجهی تردید، فرض و غیرواقعی بودن گزاره را برعهده گرفته و توانسته است در هر جای جمله به کار رود:

(۷۳) سیاوش است پنداری میان شهر و کوی اندر / فریدون است انگاری به زیر درع و خوی اندر (دقیقی، ۱۳۷۳: ۱۰۰).

بدین ترتیب، «ی» در «انگاری» بازمانده تکواژ تمنایی‌ساز دوران میانه است که در تحولات آوایی زبان فارسی، به *i* بدل شده است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۲۰) و در فارسی امروز، باید آن را بازمانده وجه تمنایی فعل دانست که در نقش قید همان کارکرد را بر عهده دارد و ویژگی‌های اصلی آن باقی مانده است. در فارسی نوشتاری، برای بازنمایی

فرض و غیرواقعی بودن، از ابزارهای دیگری مانند قیده‌های «گوئی» و «پنداری» استفاده می‌شود:

(۷۴) «پنداری خواسته‌ها و تمنیات مردم تاریخ مصرف دارد» (اعتماد، ۲۴ مرداد ۹۲: ۱۵).
(۷۵) «ناظری وقتی ... به زبان کردی شعر می‌خواند، گوئی سه‌تارش راوی همان تاریخ است که شاید از دوران صفویان به بعد را روایت می‌کند» (شرق، ۲۸ بهمن ۹۵: ۱).
اما در فارسی گفتاری (معیاری)، «گوئی» و «پنداری» کاربردی ندارد و قید «انگاری» برای دلالت بر این کارکرد، جایگاه خاص حاصل کرده و صورت‌های رقیب را کنار زده است. باید در نظر داشت که در متون ادب فارسی، گاه فعل مضارع «انگار» در صرف دوم شخص مفرد نیز به کار رفته است که در این صورت، مفهوم واژگانی خود را دارد و فعل اصلی است:

(۷۶) پس از گرفتن عالم چو کوچ خواهد بود / رواست گر همه عالم گرفته انگاری (سعدی، ۱۳۸۵: ۹۹۰).

(۷۷) چه بود از بهر سگان کوی خویش / خاک کوی خویش انگاری مرا (عطار نیشابوری، ۱۳۳۹: ۹۹).
(۷۸) می‌توانی گر ز چندین پیچ پیچ / دست من گیری و انگاری که هیچ (عطار نیشابوری، ۱۳۸۶: ۴۶۲).

۴- نتیجه

در فارسی میانه، *hangār- / hangārd* فعلی واژگانی است که به معنی «در نظر گرفتن، تلقی کردن» به کار می‌رفته است. در بافت‌های مختلف، با تغییر معنایی، مفهوم «برشمردن و حساب کردن» و «فرض کردن» حاصل کرده و صرف کامل داشته است. شروع فرایند دستوری‌شدگی *hangār-/hangārd* با تغییر دلالت معنایی همراه بوده است، بدین معنا که کارکرد *hangār- / hangārd* از بیان مفهوم واقعی «*x* را در شمار *lā* در نظر داشتن» به بیان مفهوم غیرواقعی «*x* را *lā* فرض کردن» تغییر کرده است. مفعول این فعل گروه اسمی بوده است و تغییرات بیشتر در جهت دستوری‌شدگی این فعل زمانی رخ داده که صرف امر دوم شخص مفرد آن، با قرار گرفتن در جایگاه آغازین جمله، سبب تغییر جایگاه سازه‌ها شده و به جای گروه اسمی، عبارت پیرو در نقش مفعول پذیرفته است. مراحل اصلی تغییر در فارسی قدیم طی شده است. در متون ادب فارسی، «انگاشت/انگار» در دوشاخه و اگر در بافت‌های مختلف به کار می‌رود. در شاخه اول، این فعل با معنای واژگانی «در نظر گرفتن»، «حساب کردن» و «فرض کردن» به کار رفته و در شاخه دوم، صورت امر دوم شخص مفرد این فعل به تدریج برای بیان مفهوم وجهی فرض و غیرواقعی بودن دستوری‌شده است. در ادامه تغییراتی که از دوره میانه آغاز شده، «انگار» در ساخت پرتکرار «چنان/همان/ خود + انگار (+که)» برای بیان

فرضی و غیرواقعی بودن رویداد به کار رفته است. کاربرد این ساخت در بافت‌هایی که فاقد قرینه‌هایی مثل ضمیر یا فعل دوم شخص مفردند، نشان می‌دهد که «انگار» در فارسی دری، کاربردی جز امر دوم شخص مفرد پیدا کرده و به قید وجه‌نما بازتحلیل شده است. حذف قیده‌های «چنان»، «همان» و «خود» مجدداً «انگار» را در جایگاه آغازین جمله قرار داده و حضور بند پیرو را برای تکمیل معنای جمله الزامی ساخته است. شواهدی از کاربرد «انگار» در فارسی دری بدون قرار گرفتن در جایگاهی خاص در جمله، نشان می‌دهد مقوله‌زدایی این صورت زبانی در فارسی دری آغاز و در ذهن اهل زبان، «انگار» به عنوان قید وجه‌نما بازتحلیل شده و در فارسی امروز نیز به‌جا مانده است. «انگاری» بازمانده وجه تمنایی فعل از فارسی میانه است. در فارسی میانه، وجه تمنایی فعل با افزودن $\bar{e}$ برای دلالت بر فرضی و غیرواقعی بودن گزاره ساخته می‌شده است. در فارسی قدیم نیز این ساخت با همین کارکرد رواج داشته است. «انگاری» هم از نظر معنی واژگانی و هم از نظر کارکرد وجهی، برای بیان فرض مناسب بوده و با از دست دادن مقوله فعل و تبدیل شدن به قید، بازنمایی این مفهوم وجهی را بر عهده گرفته است. «انگاری» در فارسی گفتاری، با تبدیل $\bar{e}$ به $\bar{i}$ ، به عنوان قید برای بیان تمثیل و تشبیه و گاه تردید به کار می‌رود.

منابع

- ابن‌سینا، حسین بن عبدالله (۱۳۸۳). *رساله منطق دانشنامه‌ی علایی*، با مقدمه و حواشی و تصحیح محمد معین و محمد مشکوة، همدان، دانشگاه بوعلی سینا، تهران، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی (۱۳۶۵-۱۳۷۶). *روض‌الجنان و روح‌الجنان فی تفسیر القرآن*، به کوشش و تصحیح محمدجعفر یاحقی و محمدمهدی ناصح، ۲۰ ج، مشهد، آستان قدس رضوی و بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۸۵). *ماده‌های فعل‌های فارسی دری*، تهران، ققنوس.
- _____ (۱۳۸۷). *دستور تاریخی زبان فارسی*، چاپ هفتم، تهران، سمت.
- _____ (۱۳۸۹). *تاریخ زبان فارسی*، تهران: سمت.
- ارجانی، فرامرز بن خداداد (۱۳۹۶). *سمک عیار*. با مقدمه و تصحیح پرویز ناتل خانلری، ۶ ج، ویراست دوم، تهران، آگاه.
- انوری، حسن و حسن احمدی گیوی (۱۳۷۵). *دستور زبان فارسی*، جلد دوم، چاپ چهاردهم، ویرایش دوم، تهران، فاطمی.
- انوری، حسن و دیگران (۱۳۸۲). *فرهنگ سخن*، ۶ ج، تهران، سخن.
- بلعمی، محمد بن محمد (۱۳۷۳). *تاریخ‌نامه طبری (گردانیده منسوب به بلعمی، بخش چاپ‌نشده)*، به تصحیح و تحشیه محمد روشن، ج ۳ و ۴، تهران، البرز.
- _____ (۱۳۷۸). *تاریخ‌نامه طبری (گردانیده منسوب به بلعمی)*. به تصحیح و تحشیه محمد روشن. جلد ۱ و ۲. تهران: سروش.
- بهار، محمدتقی (۱۳۷۳). *سیک‌شناسی*، جلد اول، چاپ ششم، تهران، امیرکبیر.
- بیدل دهلوی، ابوالمعانی میرزا عبدالقاهر (۱۳۴۱). *کلیات*، ۴ ج، کابل، دپوهنی وزارت و دارالتألیف ریاست.

- تفضلی، احمد (۱۳۹۸). «آندرز بهزاد فرخ‌پیروز». *مقالات احمد تفضلی*. به کوشش ژاله آموزگار. تهران: توس. صص ۳۴۱-۳۴۶.
- جامی، نورالدین عبدالرحمن (۱۳۷۰). *نفحات الانس من حضرات القدس*، مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمود عابدی، تهران، اطلاعات.
- جمالزاده، محمدعلی (۱۳۳۹). یکی بود و یکی نبود، تهران، معرفت.
- خاقانی شروانی، بدیل بن علی (۱۳۸۲). *دیوان خاقانی شروانی*، به تصحیح ضیاءالدین سجادی، تهران، زوار.
- خیام، حکیم عمر (۱۳۷۲). *رباعیات*، با مقدمه و حواشی محمدعلی فروغی و قاسم غنی، تهران، عارف.
- خیام‌پور، عبدالرسول (۱۳۸۹). *دستور زبان فارسی چاپ پانزدهم*، تبریز، ستوده.
- دقیقی طوسی، ابومنصور محمد بن احمد (۱۳۷۳). *دیوان دقیقی طوسی*، به اهتمام محمدجواد شریعت، تهران، اساطیر.
- راشد محصل، محمدتقی (۱۳۷۰). *زند بهمن یسن، تصحیح متن، آوانویسی، برگردان فارسی و یادداشت‌ها*، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- سعدی، مصلح‌الدین (۱۳۸۵). *کلیات سعدی*، به تصحیح محمدعلی فروغی، تهران، هرمس.
- شریعت، محمدجواد (۱۳۸۴). *دستور زبان فارسی*، چاپ هشتم، تهران، اساطیر [۱۳۶۴].
- شفائی، احمد (۱۳۶۳). *مبانی علمی دستور زبان فارسی*، تهران، نوین.
- عطار نیشابوری، فریدالدین محمد (۱۳۳۹). *دیوان قصائد و ترجیعات و غزلیات*، با تصحیح و مقابله و مقدمه سعید نفیسی، تهران، کتابخانه سنائی.
- _____ (۱۳۸۶ الف). *مختارنامه، مجموعه رباعیات*، تصحیح و مقدمه از محمدرضا شفیعی کدکنی، ویرایش دوم، تهران، سخن.
- _____ (۱۳۸۶ ب). *مصیبت‌نامه*، مقدمه، تصحیح و تعلیقات، محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، سخن.
- _____ (۱۳۸۷). *منطق‌الطیر*، مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمدرضا شفیعی کدکنی، تهران، سخن.
- _____ (۱۳۹۸). *تذکرة الاولیاء*، مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمدرضا شفیعی کدکنی، ۲ج، تهران، سخن.
- فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۷۳). *شاهنامه فردوسی*. به کوشش جلال خالقی مطلق، زیر نظر احسان یارشاطر، ۸ ج، کالیفرنیا، بنیاد میراث ایران.
- فرشیدورد، خسرو (۱۳۸۸). *دستور مختصر امروز بر پایه زبانشناسی جدید*، تهران، سخن.
- فروهوشی، بهرام (۱۳۵۴). *کارنامه اردشیر بابکان*، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- قریب، بدرالزمان (۱۳۷۹). «تحول وجه تمنایی به ماضی استمراری در زبان‌های ایرانی»، *یادنامه دکتر احمد تفضلی*، به کوشش علی‌اشرف صادقی، تهران، سخن، صص ۲۴۵-۲۷۸.
- گیوی، حسن (۱۳۸۰). *دستور تاریخی فعل*، دو جلد، تهران، قطره.
- لازار، ژیلبر (۱۳۸۴). *دستور زبان فارسی معاصر*، مترجم، مهستی بحرینی، تهران، هرمس.
- ماهوتیان، (۱۳۸۷). *دستور زبان فارسی از دیدگاه رده‌شناسی*، ترجمه مهدی سمائی، تهران، نشر مرکز.
- منشی، نصرالله (۱۳۶۱). *کلیله و دمنه*، با تصحیح مجتبی مینوی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- میبدی، ابوالفضل رشیدالدین (۱۳۷۱). *کشف‌الاسرار و عدة‌الابزار*، به سعی و اهتمام علی‌اصغر حکمت، ۱۰ ج، تهران، امیرکبیر.

- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۷۷). *تاریخ زبان فارسی*، جلد دوم، تهران، فردوس.
- ناصر خسرو (۱۳۵۷). *دیوان اشعار حکیم ناصر خسرو قبادیانی*، به اهتمام مجتبی مینوی و مهدی محقق. دانشگاه مک‌گیل، موسسه مطالعات اسلامی شعبه تهران با همکاری دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۶۳). *جامع الحکمتین*، به تصحیح و مقدمه فارسی و فرانسوی هانری کربن و محمد معین، تهران، طهوری.
- نظامی گنجهای، الیاس بن یوسف (۱۳۸۰). *هفت‌پیکر نظامی گنجوی (متن علمی و انتقادی از روی قدیمی‌ترین نسخه‌های خطی قرن هشتم با ذکر اختلاف نسخ و شرح ابیات و معنی لغات و کشف الابیات)*، به تصحیح برات زنجانی، ویرایش دوم، تهران، دانشگاه تهران.
- نظامی گنجهای، الیاس بن یوسف (۱۳۸۴). *خسرو و شیرین*، با حواشی و تصحیح متن وحید دستگردی، به کوشش سعید حمیدیان، تهران، قطره.
- نغزگوی کهن، مهرداد (۱۳۹۵). *زبان فارسی در گذر زمان (مجموعه مقالات)*، تهران، کتاب بهار.
- نجفی، ابوالحسن (۱۳۷۸). *فرهنگ فارسی عامیانه*، جلد اول، تهران، نیلوفر.
- یاسمی، رشید و همکاران (۱۳۷۱). *دستور زبان فارسی (پنج‌استاد)*، چاپ دوم، تهران، نگاه و علم.
- Abolghasemi, M., 1994. *Stems of Dari Persian Verbs*, Tehran: Ghoghnus, [In Persian].
- Abolghasemi, M., 1995. *Etymology*, Tehran, Ghoghnus, [In Persian].
- Abolghasemi, M., 2010. *A Historical Grammar of the Persian Language*. Tehran, Samt, [In Persian].
- Abu Alfotuh Razi, H. A., 1986-1997. *Rowz Al-jenan fi Tafsir-e Qor'an*, M. J. Yahaqi and M. M. Naseh (Eds.), 20 Vol, Mashhad, The Islamic research foundation of Astan Quds Razavi, [In Persian].
- Anklesaria, T. D., 1913. *Dânâk-u Mainyô-i Khard*, Bombay.
- Anvari, H. and Ahmadi Givi, H., 1996. *Persian Grammar*, Vol 2, Tehran, Fatemi, [In Persian].
- Anvari, H. et al., 2002. *Sokhan Dictionary*, Tehran, Sokhan, [In Persian].
- Arrajani, F. Kh., 2017. *Samak-e Ayyar*, P. Natel Khanlari (Ed.), 6 Vol, Tehran, Agah, [In Persian].
- Attar Neishabouri, F., 1960. *Divan e Ghasaed, Tarji'at va Ghazaliyat*, ed, by Nafisi, S. Tehran, Sana'i Library, [in Persian].
- Attar Neishabouri, F., 2007a. *Mokhtarnamêh*, ed, by Shafi'i Kadkani, M. 2nd edition. Tehran, Sokhan, [in Persian].
- Attar Neishabouri, F., 2007b. *Mosibatnameh*, ed, by Shafi'i Kadkani, M. Tehran: Sokhan, [in Persian].
- Attar Neishabouri, F., 2008. *Mantegh-ul-Tair*, ed, by Shafi'i Kadkani, M. Tehran: Sokhan, [in Persian].
- Attar Neishabouri, F., 2019. *Tazkirat-al-Awliya*, ed, by Shafi'i Kadkani, M. 2 Vol, Tehran, Sokhan, [in Persian].
- Bal'mi, M. M., 1994. *Târixnâme-ye Tabari*, M. Rowshan (Ed.), Vol. 3-4, Tehran, Alborz, [In Persian].
- Bal'mi, M. M., 1999. *Târixnâme-ye Tabari*, M. Rowshan (Ed.), Vol. 3-4, Tehran, Soroush, [In Persian].
- Bartholomae, C., 1961 *Altiranisches Wörterbuch*, Berlin, W. De Gruyter.
- Bidel Dehlavi, A. M. A., 1962. *Koliyât*, 4 Vol, Kanol, Riyâsat, [In Persian].
- Brunner, Ch. j., 1977. *A Syntax of Western Middle Iranian*, Delmar, New York, Caravan Books.
- Boyce, M., 1975. *A Reader in Manichaean Middle Persian and Parthian (Acta Iranica 9)*, Leiden, E.J. Brill.

- Busmann, H., 2006. *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, Translated and edited by G. P. Trauth and K. Kazzazi, London and New York, Routledge.
- Cereti, C. G., 1995. *The Zand Wahman Yasn (A Zoroastrian Apocalyose)*, Roma, Instituto Italiano per Medio ed Estremo Oriente.
- Daqiqi Tusi, A. M. A., 1994. *Divân*, M. J. Shari'at, Tehran, Asatir, [In Persian].
- Dehkhoda, A. A., 1998. *Dictionary*, Tehran, Tehran University, [In Persian].
- Dhabhar, E. B. N., 1927 *Zand-I Khürtak Avistāk*, Trustees of the Parsee Panchayet Funds and Properties.
- Ebne Sina, H. A., 2004. *A Treatise on Logic 'Ala'I's Encyclopedia*, M. Mo'in and M. Meshkât (Eds.), Hamadan, Hamedan University, [In Persian].
- Farahvashi, B., 1999. *Ardeshir Babakan's Report Card*, Tehran, Tehran University Press, [In Persian].
- Farshidvard, K., 2009. *Today's Concise Grammar Based on Modern Linguistics*, Tehran, Sokhan, [in Persian].
- Ferdowsi, A., 1994. *Shahnameh*, ed, by Jalal Khaleghi Motlagh, California, Iran Heritage Foundation, [in Persian].
- Gharib, B., 2000. "The Evolution of Optative Mood into Past Continuous" in Iranian Language", In *Festschrift of Prof. Ahmad Tafazzoli*, ed, by Sadeghi, A. Tehran, Sokhan, Pp. 245-278, [in Persian].
- Givi, H., 2001. *Historical Grammar of Verb*, 2 Vol, Tehran, Ghatreh, [in Persian].
- Heine, B., 2003. "Grammaticalization". In B.D. Joseph & R.D. Janda (eds). *The Handbook of Historical Linguistics*, Oxford Blackwell, 575-601.
- Hopper, P., 1991. "On Some Principles of Grammaticalization", In E. Traugott & B. Heine (eds.), *Approaches to Grammaticalization* Vol.1, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Hopper, P. & Traugott, E., 2003. *Grammaticalization*, 2nd edition, Cambridge University Press.
- Jamalzadeh, M. A., 1960. *Yeki Bud Yeki Nabud*, Tehran, Ma'refat, [In Persian].
- Jamasp-Asana, J.M. (ed.), 1987. *Pahlavi Texts*, Bombay, Fort Printing Press.
- Jâmi, N. A., 1991. *Nafahât Alons Men Hazarât Alqods*, M. Abedi (Ed.), Tehran, Etela'at, [In Persian].
- Khâqâni Shervâni, B. A., 2003. *Divân*, Z. Sajadi, Tehran, Zavvar, [In Persian].
- Khayyam, H. O., 1993. *Robâ'iyat*, M. A. Foruqi and Q. Qani, Tehran, Aref, [In Persian].
- Khayyampur, R., 2010. *Persian Grammar*, Tabriz, Sotude, [In Persian].
- Lazard, G., 2005. *A Grammar of Contemporary Persian*. Translated by Bahreini, M, Tehran, Hermes, [in Persian].
- Lehmann, Ch., 1992. "Word order change by grammaticalization", In M. Gerritsen & D. Stein (eds), *Internal and external factors in syntactic change*, Berlin-New York, Mouton de Gruyter, 395-416.
- MacKenzie, D. N., 1971. *A Concise Pahlavi Dictionary*, Routledge Curzon.
- Madan, D. M., 1911. *The Complete Text of Pahlavi Dinkard*, 2 parts, Bombay.

- Mahootian, Sh., 2008. *Persian Language Grammar from a Typological Perspective*, Translated by Sama'i, M. Tehran, Markaz, [in Persian].
- Meybodi, A., 1992. *Kashf-ul-Asrar va Oddat-ul-Abrar*. ed. by Hekmat, A. 10. Vol, Tehran, Amirkabir, [in Persian].
- Monshi, N., 1982. *Kelileh va Demneh*, ed, by Minavi, M, Tehran, University of Tehran Press, [in Persian].
- Naghzguay Kohan, M., 2016. *Persian Language Through Time*, Tehran, Ketab-e Bahar, [in Persian].
- Najafi, A., 2008. *Folklore Persian Dictionary*. Vol. 2. Tehran: Sokhan. [In Persian].
- Naser Khosrow., 1978. *Divan e Ash'ar e Hakim Naser Khosrow Ghobadiani*, ed, by Minavi, M. & Mohaghegh, M. McGill University, Institute of Islamic Studies, in collaboration with University of Tehran, [in Persian].
- Naser Khosrow., 1984. *Jami' al-Hikmatayn*, ed, by Corbin, H. & Moein, M, Tehran, Tahouri, [in Persian].
- Natel Khanlari, P., 1998. *A History of the Persian Language*, Vol. 2, Tehran: Ferdows, [In Persian].
- Nezami Ganje'i, E., 2001. *Haft Peykar*. ed. by Zanjani, B., 2nd edition, Tehran, University of Tehra press, [in Persian].
- Nezami Ganje'i, E., 2005. *Khosrow va Shirin*, ed, by Vahid Dastgerdi, Hamidian, S. Tehran, Ghatreh, [in Persian].
- Palmer, F. R., 2001. *Mood and Modality*, Second Edition, Cambridge, University Press.
- Rezai, V., & Neisani, M., 2016. "Differentiating Evidentiality and Epistemic Modality Based on the Behavior of Persian Adverbials", In *Journal of Language Research*, Vol 7, Issue 1, p 37-56, [in Persian].
- Rashed-Mohassel, M. T., 1991. *Zand-e Bahman Yasn*, Tehran, Institute for Humanities and Cultural Studies, [In Persian].
- Sa'di, M., 1385. *Koliyât*, M. A. Foruqi, Tehran, Hermes, [In Persian].
- Shafai, A., 1984. *Scientific Basics of Persian Grammar*, Tehran, Novin, [in Persian].
- Shaked, Sh., 1979. *The Wisdom of Sasanian Sages (Dēnkard VI)*, Boulder, Colorado.
- Shari'at, M., 2005. *Persian Grammar*, Tehran, Asatir, [in Persian].
- Skjærvø, P. O., 2010. "Middle West Iranian", In G. Windfuhr (ed). *The Iranian Languages*, London and New York, Routledge, 196-278.
- Tafazzoli, A., 2019. "Andarz-e Behzad Farox Piruz", In *The Articles of Ahmmad Tafazzoli*. Zh. Amuzgar (Ed). Tehran, Tus, p 341-346, [In Persian].
- Williams, A. V., 1990. *The Pahlavi Rivāyat Accompanying the "Dādestān Ī Dēnīg*, The Royal Danish Academy of sciences and letters.
- Yasemi, R., et al., 1992. *Grammar of Persian Language (Five-Masters)*, Tehran, Negah va elm, [in Persian].